

KREDITNING IQTISODIY MOHIYATI, ZARURIYATI, FUNKSIYALARI VA AMALDAGI SHAKLLARINING NAZARIY-AMALIY TAHLILI

Muxammadiyev Kamoliddin G'ulomiddinovich

SamISI "Bank ishi" kafedrası assistenti

Toshboyeva Sabrina

SamISI "Bank-moliya xizmatlari" fakulteti

BI-124 guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada kredit tushunchasining iqtisodiy mohiyati, uning vujudga kelish zaruriyati, asosiy funksiyalari hamda amaliyotda qo'llaniladigan shakllari ilmiy-nazariy va qisman amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Kreditning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi o'rni, moliyaviy resurslarni qayta taqsimlashdagi ahamiyati va iqtisodiy rivojlanishga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, kredit shakllarining o'ziga xos xususiyatlari, O'zbekistonda bank kreditlari hajmining o'sish dinamikasi tizimli tarzda bayon etiladi.

Kalit so'zlar: kredit, ssuda kapitali, kredit munosabatlari, kredit funksiyalari, kredit shakllari, bank krediti

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy munosabatlar tizimida kredit muhim o'rin egallaydi. Kredit pul mablag'larining vaqtincha bo'sh qismini iqtisodiyotning ehtiyoj sezayotgan sohalariga yo'naltirish orqali ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi. Zamonaviy iqtisodiy tizimda kredit nafaqat moliyaviy vosita, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Ishlab chiqarishning kengayishi, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy ehtiyojlari va aholining iste'mol talablarining ortib borishi kredit munosabatlarining rivojlanishini taqozo etadi. Shu sababli kreditning mohiyati, zaruriyati, funksiyalari va shakllarini chuqur o'rganish iqtisodiy fanlar uchun dolzarb masala hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ilmiy adabiyotlarda kredit iqtisodiy kategoriya sifatida pul mablag'larini vaqtincha foydalanishga berish bilan bog'liq munosabatlar tizimi sifatida talqin qilinadi. Klassik

iqtisodiy nazariyada J.M.Keynes[1] kredit va foiz stavkasini investitsiya jarayonlari hamda iqtisodiy faollikni tartibga soluvchi muhim omil sifatida asoslab bergan. Zamonaviy iqtisodchilardan F.S.Mishkin[2] kredit munosabatlarini bank tizimi va pul-kredit siyosati bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilib, uning iqtisodiy o‘rish va moliyaviy barqarorlikdagi rolini ta’kidlaydi. O‘zbek olimlari tadqiqotlarida kreditning milliy iqtisodiyot rivojidagi ahamiyati keng yoritilgan. Xususan, A.To‘xtasinov[7] va Sh.Abdullayev[8] o‘z ilmiy ishlarida kreditning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va investitsiya jarayonlarini faollashtirishdagi rolini asoslab bergan. B.Xodiev[9] va D.G‘ozibekov[10] esa kredit munosabatlarini bank tizimi rivoji va moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishi nuqtai nazaridan tahlil qilgan.

NATIJALAR

Kredit iqtisodiy kategoriya sifatida pul mablag‘larini ma’lum muddatga, qaytarish, foiz to‘lash va maqsadli foydalanish sharti bilan berish munosabatlarini ifodalaydi. Kreditning mohiyati ssuda kapitalining harakati bilan bog‘liq bo‘lib, u vaqtincha bo‘sh turgan pul resurslarini samarali foydalanishga yo‘naltiradi.

Kredit munosabatlarida ikki asosiy subyekt — kreditor va qarz oluvchi ishtirok etadi. Kreditor vaqtincha bo‘sh mablag‘larni taqdim etar ekan, qarz oluvchi ushbu mablag‘lardan samarali foydalanib, belgilangan muddatda ularni qaytarish majburiyatini oladi. Shu jihatdan kredit ishonch, mas’uliyat va iqtisodiy manfaatlar uyg‘unligiga asoslangan munosabatlar tizimidir.

Kreditning zaruriyati iqtisodiy jarayonlarda pul mablag‘lari aylanishining notekisligi bilan izohlanadi. Ayrim xo‘jalik subyektlarida vaqtincha bo‘sh pul resurslari yuzaga kelsa, boshqalarida mablag‘larga ehtiyoj paydo bo‘ladi[3]. Kredit ana shu tafovutni bartaraf etishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, kredit ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlab, kapital aylanishini tezlashtiradi. Korxonalar kredit orqali aylanma va asosiy kapitalini to‘ldirib, ishlab chiqarish hajmini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Aholi uchun esa kredit yirik xaridlarni amalga oshirish va turmush darajasini yaxshilash vositasi hisoblanadi.

Kreditning asosiy funksiyalari

Kreditning iqtisodiy mohiyati uning asosiy funksiyalari orqali namoyon bo'ladi. Kredit funksiyalari iqtisodiy jarayonlarda moliyaviy resurslarning harakati, qayta taqsimlanishi va nazorat qilinishini ta'minlaydi[4]. Ushbu funksiyalar bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy barqarorlik va o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi (1-jadval).

Birinchidan, kreditning qayta taqsimlash funksiyasi mavjud bo'lib, u vaqtincha bo'sh pul mablag'larini iqtisodiyotning ehtiyoj sezayotgan tarmoqlariga yo'naltirish imkonini beradi. Natijada moliyaviy resurslar samarali foydalaniladigan sohalarga oqib boradi va ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligi ta'minlanadi. Ushbu funksiya orqali kredit iqtisodiyotda kapital harakatini tezlashtiradi.

Ikkinchidan, kreditning muomala xarajatlarini tejash funksiyasi muhim ahamiyatga ega. Naqd pulsiz hisob-kitoblar, kredit kartalari va bank o'tkazmalari orqali pul muomalasi bilan bog'liq xarajatlar kamayadi[5]. Bu esa iqtisodiy operatsiyalarni tezkor va qulay amalga oshirish imkonini yaratadi.

Uchinchidan, kredit kapital jamg'arish va ishlab chiqarishni kengaytirish funksiyasini bajaradi. Kredit mablag'lari investitsiya faoliyatini moliyalashtirish orqali ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu holat iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.

To'rtinchidan, kredit nazorat funksiyasiga ega bo'lib, u kredit mablag'laridan maqsadli va samarali foydalanilishini ta'minlaydi. Kredit beruvchi tashkilotlar qarz oluvchilarning moliyaviy holatini, kredit shartlariga rioya etilishini va qarzni o'z vaqtida qaytarilishini nazorat qiladi. Ushbu funksiya moliyaviy intizomni mustahkamlashga xizmat qiladi.

1-jadval.

Kreditning asosiy funksiyalari

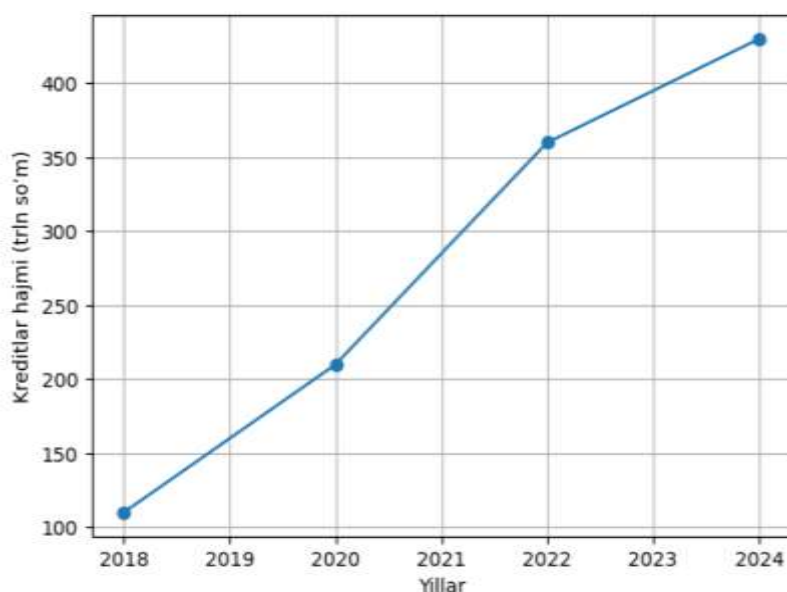
Funksiya nomi	Iqtisodiy mazmuni
Qayta taqsimlash	Moliyaviy resurslarni samarali sohalarga yo'naltirish
Xarajatlarni tejash	Naqd pul muomalasini qisqartirish
Kapitalni kengaytirish	Investitsiya va ishlab chiqarishni rag'batlantirish
Nazorat	Kreditdan foydalanish ustidan moliyaviy nazorat

Kreditning asosiy funksiyalari iqtisodiy tizimda moliyaviy resurslar harakatining muhim mexanizmi bo'lib, ular orqali iqtisodiyotning barqaror va samarali rivojlanishi ta'minlanadi.

Kredit munosabatlarining iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyatini O'zbekiston misolida aniq ko'rish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi yillarda tijorat banklari tomonidan iqtisodiyotga yo'naltirilayotgan kreditlar hajmi barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lmoqda. Xususan, 2018 yilda bank kreditlari hajmi taxminan 110 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2022 yilga kelib bu ko'rsatkich 360 trillion so'mdan oshgan, 2024 yilda esa 430 trillion so'mga yaqinlashgan(1-rasm).

1-rasm.

O'zbekistonda bank kreditlari hajmining o'sish dinamikasi(2018–2024 yillar, trillion so'm hisobida)

Izoh: Diagrammadan ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda bank kreditlari hajmi yildan-yilga ortib borgan. Kreditlar hajmining bunday o'sishi kredit munosabatlarining iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi muhim mexanizm ekanini tasdiqlaydi. Ayniqsa, investitsiya va tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishda bank kreditlarining roli sezilarli darajada kuchaygan.

Ushbu o'sish sanoat, qishloq xo'jaligi, kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirish hajmining kengaygani bilan izohlanadi. Ayniqsa, kichik va o'rta biznesni kreditlash hajmining oshishi yangi ish o'rinlari yaratish va iqtisodiy faollikni

kuchaytirishda muhim rol o'ynadi. Bu holat kreditning qayta taqsimlash va kapitalni kengaytirish funksiyalari amaliyotda samarali ishlayotganini ko'rsatadi.

Kredit shakllarining tasnifi

Kredit munosabatlari iqtisodiy tizimda turli shakllarda namoyon bo'lib, ular iqtisodiy subyektlar, kredit berish manbalari va foydalanish maqsadlariga qarab tasniflanadi[10]. Kredit shakllarining tasnifi kredit munosabatlarining mohiyatini chuqurroq anglash, ularning iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyatini aniqlash imkonini beradi.

Birinchidan, kredit beruvchi subyektlarga ko'ra kredit shakllari farqlanadi. Ushbu tasnifda bank krediti yetakchi o'rinni egallaydi. Bank krediti tijorat banklari tomonidan korxonalar va aholiga beriladigan kreditlar bo'lib, u qaytarish, foiz to'lash va muddatlilik tamoyillariga asoslanadi. Bank krediti iqtisodiyotda moliyaviy resurslarning asosiy manbalaridan biri sifatida xizmat qiladi.

Ikkinchidan, xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida yuzaga keladigan tijorat krediti mavjud. Tijorat krediti korxonalar tomonidan tovarlar, ishlar yoki xizmatlarni kechiktirib to'lash sharti bilan sotish orqali amalga oshiriladi. Ushbu kredit shakli ishlab chiqarish va savdo jarayonining uzluksizligini ta'minlab, aylanma kapital harakatini tezlashtiradi.

Uchinchidan, iste'mol krediti alohida kredit shakli sifatida ajratiladi. Iste'mol krediti aholining shaxsiy ehtiyojlarini qondirish, jumladan, uzoq muddatli iste'mol tovarlarini sotib olish, uy-joy sharoitini yaxshilash va ta'lim xarajatlarini moliyalashtirishga yo'naltiriladi. Ushbu kredit shakli aholi turmush darajasini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

To'rtinchidan, davlat krediti kredit shakllarining muhim turi hisoblanadi. Davlat krediti davlat tomonidan jalb qilinadigan yoki beriladigan qarz munosabatlarini ifodalaydi[11]. Davlat krediti byudjet taqchilligini qoplash, yirik ijtimoiy va infratuzilmaviy loyihalarni moliyalashtirishda qo'llaniladi.

Beshinchidan, xalqaro kredit kredit shakllarining alohida turi bo'lib, u davlatlar, xalqaro moliya institutlari va xorijiy banklar o'rtasidagi kredit munosabatlarini o'z ichiga oladi. Xalqaro kredit tashqi savdoni rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy hamkorlikni kengaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, kredit foydalanish maqsadiga ko'ra ishlab chiqarish krediti va iste'mol krediti, muddatiga ko'ra qisqa, o'rta va uzoq muddatli kreditlarga bo'linadi. Ta'minotiga

qarab esa garovli va garovsiz kredit shakllari ajratiladi. Ushbu tasnif kredit munosabatlarining ko'p qirrali ekanini va iqtisodiy jarayonlarga moslashuvchanligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Kreditning bozor iqtisodiyoti sharoitida muhim moliyaviy mexanizm ekanini ko'rsatadi. Kreditning mohiyati va funksiyalari moliyaviy resurslarning qayta taqsimlanishi hamda iqtisodiy jarayonlarning uzluksizligini ta'minlashga xizmat qiladi. Kredit shakllarining xilma-xilligi esa iqtisodiyot subyektlarining turli ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi. Shu bilan birga, kredit munosabatlarining samaradorligi kredit siyosati, moliyaviy intizom va kredit resurslaridan oqilona foydalanishga bevosita bog'liq. Kreditni tartibga solish va uning shakllarini to'g'ri qo'llash iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Mazkur maqolada kreditning iqtisodiy mohiyati, uning vujudga kelish zaruriyati, asosiy funksiyalari hamda amaliyotda qo'llaniladigan shakllarini nazariy jihatdan tahlil qilish imkonini berdi. Olingan xulosalar kredit bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishini ta'minlovchi muhim mexanizm ekanini ko'rsatadi. Kredit iqtisodiy jarayonlarning uzluksizligini ta'minlab, ishlab chiqarish va investitsiya faoliyatini rag'batlantiradi. Shuningdek, kreditning qayta taqsimlash, kapitalni jamg'arish va nazorat funksiyalari iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Kredit shakllarining xilma-xilligi esa xo'jalik yurituvchi subyektlar va aholining turli moliyaviy ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi. Umuman olganda, kredit munosabatlarini samarali tashkil etish va ularni oqilona tartibga solish iqtisodiy o'sish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mishkin F. S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. — New York: Pearson, 2018. — 720 b.
2. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. — London: Macmillan, 1936. — 403 b.

3. Samuelson B. A., Nordhaus W. D. Economics. — New York: McGraw-Hill Education, 2019. — 768 b.
4. Gorton G., Metrick A. Regulating the Shadow Banking System. — Washington: Brookings Institution, 2010. — 45 b.
5. Frederic S. Mishkin. Monetary Policy Strategy. — Cambridge: MIT Press, 2007. — 512 b.
6. Rose B. S., Hudgins S. C. Bank Management and Financial Services. — New York: McGraw-Hill, 2013. — 688 b.
7. To‘xtasinov A. Pul va kredit nazariyasi. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. — 320 b.
8. Abdullayev Sh. Bank ishi va kreditlash. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 280 b.
9. Xodiev B. Yu. Milliy iqtisodiyot va bank tizimi. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2018. — 350 b.
10. G‘ozibekov D. Pul muomalasi va kredit. — Toshkent: Universitet, 2017. — 290 b.
11. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. Monetary Policy Review. — Tashkent, 2022. — 120 b.
12. IMF. Global Financial Stability Report. — Washington, DC, 2021. — 180 b.
13. World Bank. Finance for Growth: Policy Choices in a Volatile World. — Washington, DC, 2019. — 220 b.
14. Krugman B., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. — Boston: Pearson, 2018. — 720 b.
15. Mankiw N. G. Macroeconomics. — New York: Worth Publishers, 2020. — 640 b.